Aleksandra Jovićević

STVARNI ZLOČINI I SIMBOLIČNO SJEĆANJE

1.
Čuveni austrijski pisac Thomas Bernhard je cijelu svoju karijeru proveo naizmjenično se podrugujući i oplakujući nacističko naslijeđe Austrije, koje je on jednom, na sebi svojstven način, bez dlake na jeziku, opisao kao hrpu stajskog đubriva na sceni. U dramama i romanima koje je Bernhard objavio tokom posljednje decenije svog života, još furioznije nego inače poziva Austrijance na remećenje tišine koja okružuje austrijsku nacističku prošlost. U svom posljednjem romanu, *Extinction* / *Izumiranje* (1986.), on s osobitom živošću dramatizira ono što je još ranije definisao kao ***Herkunftscomplex*** ili kompleks porijekla, odnosno raspravlja kako se može izaći na kraj s "neželjenim naslijeđem".

Narator ovog romana, Franz Josef Murau, upravo prima vijest da su njegovi roditelji i brat poginuli u saobraćajnoj nesreći, njemu u naslijeđe ostavljajući porodično imanje. Ni prema njima ni prema tom imanju on lično ne osjeća ništa osim ozlojeđenosti, jer su na tom imanju njegovi roditelji i prije i poslije rata skrivali naciste. Razljućen, on odlučuje da napiše roman pod naslovom "Izumiranje", čija bi svha bila da "poništi sve što Wolfsegg znači meni, sve što Wolfsegg jeste, jednostavno sve". Ali pri tome shvata da je to nije moguće ostvariti samo kroz književnost nego da bi to trebalo ostvariti i doslovce, za šta on nema hrabrosti. Uprkos činjenici da, na kraju romana, on to imanje predaje Jevrejskoj zajednici u Beču, ova individualna gesta ostaje patetični čin, jer čin milosrđa sam po sebi ne može iskupiti patologiju čitave Austrije. U njoj nikad nije izvršena denacifikacija društva, ili emancipacija društva kroz priznavanje zločina.

2.
Iako ja nemam ni Bernhardov talenat, niti njegovu genijalnost, vrlo sam se lako identificirala s njegovom frustracijom glede indiferentnosti Austrijanaca prema svom negativnom nasljeđu. Već skoro dvije decenije svjedočim raspadu Jugoslavije, ratovima i zločinima koji su ih popratili, te konačno indiferentnosti s kojom se narod i vlada (vlade) republike Srbije nose, nastoje izbjeći i zatajiti/zanemariti ulogu koju su u njima odigrali vojska, narod i državni službenici. Umjesto da se sa zločinima suoči i njihove počinitelje kazni, država i svjesno i nesvjesno radi na procesu "aktivnog zaboravljanja" (Nietzsche), stvarajući čitavo tijelo "nevoljne memorije". Međutim, ova nevoljna memorija, koju Bergson i Benjamin interpretiraju kao "sjećanje kroz zaboravljanje", sada se pojavljuje kao skromna protivteža procesa zaboravljanja koje se gradi pod kolektivnim pritiskom.

U najboljoj tradiciji Nietzschea i Bergsona, Benjamin između događaja i sjećanja o njemu situira praktično neograničenu oblast iskustvenih modaliteta. Rascjep između svjesne, voljne, i nesvjesne, nevoljne, memorije rezultira iz rascjepa između individualnog i kolektivnog pamćenja izazivanog sekularizacijom i individualizacijom. Benjamin pravi razliku između proizvoda "arhivske memorije", ili Erinnerung (pojma koji označava fiksnu kvotu izdvojenih pojedinačnih činjenica, arhivu u kojoj sva prošla iskustva imaju stalno mjesto) i "tradicije", ili Gedächtnis (obično se prevodi kao "pamćenje", u kojem podatci protiču svi zajedno, na način u mnogo manjoj mjeri utvrđen i kontrolisan, i koji se predstavlja kao kontinuirani proces u kojem uspomene mijenjaju mjesta i stvaraju različite veze). Benjamin tradiciju vidi kao proces, konstantno promjenjivi tok, u koji se uključuju nova iskustva.

Moj rad je dakle usmjeren na sjećanje, ili različite simboličke modalitete sjećanja strašnih događaja u kojima oni koji ih oplakuju nisu učestvovali lično, upravo na onaj način kako se nevladina antiratna organizacija - Žene u crnom, srpski ogranak ove feminističke i anti-militarističke međunarodne organizacije, sjeća smaknuća 8.372 muslimanskih civila u bosanskom gradu Srebrenica. Ovaj podli zločin počinjen je tokom deset dana, između 11. i 22. jula 1995., kad su srpski vojnici sistematski ubijali muškarce i dječake muslimanskog porijekla, a zatim ih sahranili na različitim lokacijama od kojih su neke još uvijek nepoznate. Ovaj zločin se smatra jednim od najgorih u evropskoj istoriji, a ono što ga čini još gorim jeste činjenica da se desio usred globalizovane, pomodne, razvijene, high-tech i medijima pokrivene Evrope (pri čemu mislim na korišćenje satelitske TV, Interneta i mnogih drugih brzih sredstva komunikacije i prenošenja vijesti). A ipak je mnogo dana prošlo prije nego što je međunarodna zajednica dobila potpunu informaciju o onome što se dogodilo, jer preživjelih nije bilo, osim mnogo ranije deportovanih žena, djevojaka i male djece. I upravo su oni počeli postavljati pitanja o svojim voljenim očevima, sinovima, muževima, braći i rođacima koji su u Srebrenici ostali iza njih. Uprkos tome što je otada prošlo već 15 godina, još uvijek nisu pronađena tijela svih nestalih (u masovnoj grobnici je sahranjeno oko 4.000 ljudi, i svake godine se odigrava ceremonija sahranjivanja u međuvremenu pronađenih i identifikovanih tijela). Glavni izvršilac, general Ratko Mladić, još uvijek je na slobodi, a osim Memorijalnog parka, žrtvama nije podignut pravi spomenik.

A ipak, da nije do ozloglašenog Ratka Mladića, najtraženijeg čovjeka u Evropi, ovaj zločin bi bio sasvim zaboravljen. Osim porodica nestalih, jedine koje još uvijek oplakuju i komemoriraju žrtve, jesu Žene u crnom, kroz svoje nastupe kao što je, na primer, njihova najnovija akcija "Par cipela, jedan život" (11. jula 2010.), u okviru koje su građane Beograda Žene u crnom pozvale da doniraju po par cipela, kako bi se prikupilo 16.744 cipela i podigao simbolični spomenik u obliku zida od cipela, čime su također podsjetile na akciju koju su sami Bosanci predložili u Berlinu, da se od cipela izgradi "Stub srama" u obliku osam metara visokih slova U i N.

Prema Suzan Zontag, biti posmatrač nesreća koje se dešavaju u drugim državama, ili geografski udaljenim mjestima, jeste kvintesencijalno moderno iskustvo. Svijest o patnji koja se akumulira u izvjesnom broju ratova koji se dešavaju negdje drugdje a onda ih se komemorira kroz perfomanse, također se smatra društvenim konstruktom. Od samog početka svog osnivanja, 9. oktobra 1991, Žene u crnom započinju s ovom vrstom nenasilnog otpora, organizujući oko 700 mirnih akcija na ulicama Srbije. Njihove prve akcije su sprovedene tokom jugoslovenskih ratova (1991. - 1995., pa onda 1998. - 1999., za vrijeme rata na Kosovu i NATO-bombardovanja Srbije), a čak su i nakon mirovnih pregovora nastavile redovno komemorirati značajne datume i žrtve, ne samo ratnih zločina nego i onih koji su se više od deset godina suprotstavljali Miloševićevom režimu. Jedna od njihovih aktivnosti je i “Pamćenje i obeležavanje činova, važnih datuma iz istorije nenasilnog otpora režimu u Srbiji”.

Žene u crnom uvijek protestuju na otvorenom, na ulicama i glavnim gradskim trgovima. Njihove aktivnosti uključuju i “Posete 'tegobnim' mestima i mestima zločina počinjenih u naše ime”. Uvijek su u crnom koje simbolizira njihovo žalovanje za svim znanim i neznanim žrtvama jugoslovenskih i drugih ratova. I uvijek stoje u potpunoj tišini, što objašnjavaju ovako: “Ne postoje riječi koje mogu izraziti tragediju koju izaziva rat.” Uprkos tišini i nenasilnom otporu, njihov protest je itekako vidan i na prolaznike uvijek ostavlja dubok dojam, i niko među prolaznicima ne ostaje indiferentan: neki osjete muku a neki stid, neki se iznerviraju a neki čak osjete i blagu zbunjenost. Ponekad im ljudi

dovikuju uvrede a ponekad ih čak pokušavaju i fizički napasti. Redovno se nalaze na udaru svih vrsta pobuna i masovnih manifestacija ultra-desničarskih aktivista i razočaranih fudbalskih navijača. Stoga se sve njihove aktivnosti odvijaju pod jakom policijskom zaštitom. Ove godine je, na primjer, jedna ultra-desničarska organizacija građanima uputila cinični poziv da dođu na njihov protest , "Jedna cipela, jedan život", a onda izložene cipele uzeli sebi, s obrazloženjem da vlada velika ekonomska kriza.

S druge strane, bez obzira na to koliko marginalne njihove akcije, one su ipak dovele do nekih važnih odluka. 15. januara ove godine je Evropski Parlament u Strasburgu usvojio Rezoluciju kojom je 11. juli zvanično proglašen Evropskim danom sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici. Istrajnost i odlučnost Žena u crnom u izvedbi svojih perfomansa sjećanja podsjećaju na Kjerkegorovu ideju ponavljanja. Za Kjerkegora, ponavljanje ne predstavlja tek prostu reprodukciju prošlosti, već instrument kojim se sjećanje proteže u budućnost. Ponavljanje je način interakcije s memorijom, čin sjećanja, ili ponovnog sjećanja, pri čemu se budućnost nikad ne smeće s uma. Kako kaže Slavoj Žižek, ovaj proces uključuje "repetitivno izlaganje materijala uvijek od početka, iznova i iznova" kroz proces sjećanja orijentisan ka budućnosti a suštinski ukorijenjen u galvaniziranje sjećanja na protekle događaje koji postaju intrinsični sadašnjosti.

Tokom 70-ih je Daniel Cohn Bendit jednom rekao, a u vezi sa hapšenjem grupe Bader-Meinhorf, da je terorizam u Njemačkoj proistekao iz atmosfere 50-ih i prešućivanja tog vremena o ratu. Mladi Nijemci su htjeli znati kako je bilo, a njihovi roditelji su govorili: zašto otvorati stare rane? O ovim zločinima se počelo javno govoriti tek 1963., na frankfurtskom suđenju ratnim zločincima iz Auschwitza. Bader, Meinhorf, Esslin i drugi su govorili: "Ne želimo šutjeti kao naši roditelji". Po Cohn-Benditu, ovo je bila psiho-drama tipa "njemačke psiho-drame u kojoj obje strane reaguju na nacizam."

3.
Kada sam počela pisati ovaj rad, imala sam namjeru da pišem o afektivnim sjećanjima i nematerijalnim spomenicima koje žrtvama genocida u Srebrenici podižu Žene u crnom, ali me to dovelo do ženske strane rata, kroz istoriju vidljive u mnogim simboličnim aktivnostima mnogobrojnih žena, počev od Penelope i Antigone pa sve do Antigona Georgea Steinera. Čini se da je uloga žena oduvijek bila da žaluju, pamte i sjećaju se, da tvore arhive i da komemoriraju. Ženska strana rata može se pronaći i u riječima Simone Weill, koja je tvrdila da rat i nasilje svakoga ko im je bio izložen, uključujući žene, mogu pretvoriti u *stvar*. ("The Iliad, or the Poem of Force"/ Ilijada, ili poema sile", 1940). Virginia Woolf je 1938. izdala *Three Guineas/ Tri gvineje*, ne-baš-osobito-popularni esej o korijenima rata, svjesna napredovanja fašističke pobune u Španiji, u obliku zakašnjelog odgovora na pismo svog prijatelja-advokata koji ju je upitao: "Kako, po vašem mišljenju, da spriječimo rat?" U stvari je odgovorila da je dijalog između njih dvoje nemoguć iako i jedno i drugo po obrazovanju pripadaju istoj klasi: a zato što je taj advokat muškarac, a ona žena. Woolfova je ukazala na dihotomiju koja postoji još od vremena Ilijade, zato što je rat "muška igra" i kad bi mašina za ubijanje imala spol, ona bi bila muško. Ono što govore Žene u crnom zapravo je ovo: "Mi izlazimo na ulice, i svojim fizičkim prisustvom izražavamo neposlušnost svima onima koji, bilo oružjem ili riječima, izazivaju rat, mržnju i nasilje". A njihov glavni moto je: "Uvek neposlušne patrijarhatu, ratu, nacionalizmu i militarizmu... ".

Uprkos snažnoj međunarodnoj mreži, Žene u crnom su izuzetno marginalizirana grupa od 10,000 žena raštrkanih širom svijeta, bez stvarnog političkog utjecaja na donosioce odluka. Jezik je jedino što im preostaje. I sad se ponovo vraćam na početak svoje prezentacije i Bernhardovog Franza Josefa Muraua, koji kroz riječi želi uništiti svoju

materijalnu ostavštinu, nacističko sklonište. Ali on nacističke zločine može osuditi samo riječima, s obzirom da, osim jezika, ne posjeduje nikakav drugi oblik moći. On kroz jezik saznaje i za nesreću koja mu je zadesila porodicu, a kroz jezik saznaje i o nacističkim zločinima. Te uprkos činjenici da njegova saznanja nisu njegova vlastita sjećanja, on želi da ih uništi.

Za razliku od pisanih svjedočenja namijenjenih većem ili manjem broju čitalaca, u zavisnosti od složenosti misli, referenci, i rječnika; performansi Žena u crnom odvijaju se bez riječi, izuzev banera koje nose i koji sadrže jednostavne poruke potencijalno namijenjene svima koji ih u datom trenutku gledaju. Poenta ovih perfomansa jeste u tome da zločini koje one komemoriraju zauvijek ostanu utisnuti u svijest ljudi. Ovo se zove pamćenje, ali je u stvari mnogo više od toga. Sjećanje na rat je, međutim, kao i sve uspomene, uglavnom lokalno. Ali, da bi se ratni zločin probio iz svojih neposrednih, lokalnih, okvira, i postao predmet međunarodne pažnje, mora se posmatrati kao nešto izuzetno, i mora predstavljati nešto više od sukoba interesa samih zaraćenih strana. Tokom rata u Bosni su sve oči javnosti bile okrenute Sarajevu, a u međuvremenu je u Srebrenici i okolini počinjeno mnogo surovije etničko čišćenje, a bez znanja ostatka svijeta.

Bez obzira na to što nisu neposredno mjerljive, postoje bezbrojne mogućnosti korištenja medija performansa u cilju skretanja pažnje na bol i patnje drugih ljudi. Već sam pomenula da performansi žalovanja izazivaju najrazličitije reakcije, od bola, empatije, mržnje, novih akcija i kontra-akcija ili, jednostavno, izazivaju svjesnost. Uprkos činjenici da smo non-stop okruženi protokom imaginarija (televizija, video-streaming, filmovi), kada je riječ o pamćenju, performansi mogu imati dublji uticaj. Tako čovjek ne može a da se ne zapita šta znači znak protesta zbog stradanja, za razliku od priznavanja stradanja? Žene u crnom prikazuju naš osjećaj neposredne prošlosti, jer se ljudi koji prisustvuju njihovim perfomansima još uvek vrlo dobro sjećaju onoga šta se dogodilo. Čak i ako se desi da prolaznici nemaju pojma o čemu se radi, razumiju da je u pitanju neka vrsta iskazivanja žalosti. Međutim, postoji opasnost da, s obzirom da se njihovi performansi smatraju “pamćenjem”, oni na duge staze postanu “tradicija”. Saosjećanje je nestabilna emocija. Potrebno je da se prevede u akciju, inače usahne. Javlja se, dakle, pitanje: šta da se radi s osjećanjima na taj način izazvanim, sa znanjem komuniciranim na taj način? Ukoliko neko osjeća da ne postoji ništa što “mi” možemo učiniti i ukoliko se ništa ne čini, ljudi počinju osjećati dosadu, cinizam, bezvoljnost. Ali, upravo me ravnodušnost na neki način najviše uspijeva razljutiti. Ta nezainteresovanost koja otupljuje bilo kakav osjećaj. Apatija, moralna i emocionalna anestezija preovladavaju simpatiju koja odražava našu nevinost, ali i nemoć. Primo Levy je, boreći se protiv rastuće indiferentnosti, čitavog svog života nastojao da uspomenu na Auschwitz održi živom. Zygmunt Bauman je također ukazao na značaj i opasnost ove moralne ravnodušnosti koja je postala posebno akutna u našem modernom društvu, tehnološki efikasnom, racionalnom i veoma ironičnom. Negdje u isto vrijeme dok se u Srebrenici dešavao genocid, Derrida započinje pisati o pamćenju i žalovanju, pamćenje opisujući kao nemoguće žalovanje ili žalovanje u odsustvu. Memorija nikad kroz refleksivnost ne može spasiti prošlost, pošto ne postoji prošlost koju samu po sebi treba spasiti. Po Derridi, ne postoji prošlost nezavisna od sadašnjosti, kao što sadašnjost ne postoji nezavisno od prošlosti. Memorija u svom predstavljanju prošlosti podrazumijeva ironiju, koja za Derridu prije znači toleranciju nego drskost.

Rad je prezentiran na Konferenciji o afektivnim arhivama, *Performance studies international*\ 01 #Italy, Vercelli, Torino, 11.-13. novembra 2010.